

»Og folket svarer« – om gudstjeneste, folk og frivillighed

af Holger Villadsen

Forord

Den 20. - 22. marts 2014 blev der i Løgumkloster holdt en konference om Kirken på Landet. Formålet med konferencen var at sætte fokus på de særlige forhold for folkekirken på landet og overveje strategier for, hvordan den kan blive bedre til at være kirke for og sammen med de folk, der bor på landet i dag.

Konferencen blev arrangeret i et samarbejde mellem Grundtvigsk Forum, Lolland-Falster Stift og Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter. Jeg var medlem af den arbejdsgruppe, der planlagde konferencen. Den første aften var der en session med tre indlæg fra arbejdsgruppen, herunder efterfølgende indlæg fra mig om gudstjeneste.

Indledning

Titlen er et citat fra Hans Thomissøns salmebog, den første officielle danske salmebog fra 1569. Til slut i salmebogen findes en vejledning om, hvordan man holder gudstjeneste på dansk. Hilsenen i gudstjenestens indledning beskrives således:

Præsten vender sig til folket og siger: Herren være med eder.

Degnen og folket svarer: Og med din ånd.

Det er – synes jeg – en interessant og tankevækkende sproglig detalje, at man i 1500-tallet talte om 'folket', hvor vi i dag taler om 'menigheden'. 'Folket' er et meget mere åbent ord end 'menighed' – i hvert fald hørt med nutidige ører.

I denne sammenhæng bruger jeg citatet som en anledning til at sætte fokus på, at den centrale aktør på den menneskelige side i gudstjenesten er 'folket' – ikke præsten eller nogen af de øvrige ansatte.

Virkeligheden i folkekirken i dag er ikke uden videre, sådan som overskriften lyder. Når præsten i gudstjenestens indledning har sagt: »Herren være med jer«, er det normalt kun en mindre del af folket, der er til stede og kan svare. Det er ikke hele folket, der er til stede. Og de der er til stede, overlader det ofte til organist og kirkesanger at svare.

Overskriften, »Folket svarer«, er ikke en beskrivelse af virkeligheden i folkekirken i dag – snarere kun en drøm. Men jeg synes ikke, at vi bare skal opgive drømmen og nøjes med nødvendighedens politik.

Første tese: Det er folket, der holder gudstjeneste.

Denne tese er inspireret af Luther. Ved indvielsen af slotskirken i Torgau i 1544 sagde Luther:

I dette hus skal intet andet foregå end dette, at Gud taler til os i sit hellige ord, og vi taler til ham i bøn og lovsang.

Luthers ord kan betragtes som et forsøg på at give en kort definition af, hvad en gudstjeneste er. Karakteristisk for definitionen er, at der i gudstjenesten er to parter: Gud og os. Og gudstjenesten består i en dialog mellem de to parter. Der er to bevægelser: 1) en katabatisk, nedad, fra Gud til os og 2) en anabatisk, opad, fra os til Gud.

Til at holde en gudstjeneste er der brug for en præst. Men præsten indgår slet ikke i Luthers grundlæggende beskrivelse af, hvad der sker ved en gudstjeneste. Der er på den ene side Gud, og på den anden side os, folket.

Igen er virkeligheden i folkekirken ikke uden videre i overensstemmelse med idealet om, at det er folket, der holder gudstjeneste. For de fleste af folkekirkens medlemmer er det nok sådan, at de, når de deltager i en gudstjeneste, mest opfatter sig som passive tilskuere og tilhørere – ikke som aktive medvirkende.

Så igen er det kun en drøm, at det er folket, der holder gudstjenesten. Men jeg synes fortsat ikke, at vi bare skal opgive drømmen. Og jeg vil godt forsøge at komme med et par forslag til konkretiseringer:

Det første er et forslag om at gøre noget mere ud af menighedens aktive medvirken ved gudstjenesten, udover salmesangen. I gudstjenesteordningen fra 1992 blev der på flere punkter åbnet op for lægfolks aktive medvirken ved gudstjenesten. Det er ikke slået så kraftigt igennem, som man kunne forvente eller håbe på. Men der ligger nogle muligheder og venter på at blive taget i brug. Det kunne være med til at fastholde og fremhæve, at det i princippet er folket, der holder gudstjeneste.

Det andet er et forslag om mere officielt at åbne op for, at nogle af de faste gudstjenester afholdes under ledelse af frivillige lægfolk. En tilsvarende ordning har været brugt på Færøerne i flere århundreder. Og det kunne vi måske godt overveje at genindføre i denne del af kongeriget.

På landet er det normalt sådan, at et landpastorat bliver betjent af nabopræsten under præstens ferie og friweekends. Det betyder normalt, at der bliver afløst gudstjenester både i det ene og det andet pastorat i 22 søndage om året. Året har som bekendt kun 52 søndage, så det er ved at nærme sig halvdelen af søndagene, hvor der ikke er fuld og normal betjening i mange landpastorater i dagens folkekirke. Lægmandsgudstjenester kunne måske være en forbedring af situationen og et bidrag til en større forståelse af, at det grundlæggende er folket, der står for gudstjenesten.

Anden tese: Uden folk ingen gudstjeneste.

Det er formentlig ikke nogen, der er uenig i denne tese. Og tesen kan forekomme overflødig. Men jeg mener alligevel, at det er relevant at tage denne selvfølge med.

I Danske Lov fra 1683 er der regler for folks gudstjenestedeltagelse. Og der er fastsat straffe for ikke at følge reglerne: 1) Alle skal gå i kirke hver søndag og helligdag, 2) man skal gå i sin sognekirke, 3) man skal gå til alters hos sin sognepræst mindst en gang om året. En konsekvens af denne regel var, at der skulle være gudstjeneste i alle kirker mindst en gang hver søndag og helligdag.

Jeg tror ikke, at kravene i Danske Lov nogensinde har været overholdt. Men om ikke andet er kravene udtryk for et ideal eller en målsætning. Kirkerne blev

bygget så store, at det var muligt at opfylde kravene. Det var sådan man gjorde på landet, hvor hele sognets befolkning kunne være i kirken på én gang.

Kravene fra Danske Lov er sat ud af kraft, eller er gået ud af brug for længst. Og i dag er der vist ikke nogen, der kunne drømme om at opstille tilsvarende krav eller en tilsvarende målsætning om, at alle folkekirkemedlemmer skulle gå i kirke hver søndag og helligdag.

Måske skulle vi alligevel overveje en form for målsætning eller anbefaling? På sundhedsområdet forsøger samfundet at komme med nogle råd og anbefalinger om kost og alkoholforbrug og motion m.m. Måske skulle vi i folkekirken vove at komme med en anbefaling på gudstjenesteområdet?

Jeg ser bort fra, at vi i folkekirken ikke har nogen, der kan eller tør komme med den slags udtalelser, og forsøger mig bare med en form for beregning.

Min teoretiske beregning går ud fra den forudsætning, at alle folkekirkemedlemmer går i kirke fire gange om året: én gang i kvartalet, fx jul, påske, pinse, høst. I et landsogn på 500 medlemmer vil det give 2.000 kirkegængere pr. år. Et sådant landsogn vil formentlig ikke have meget mere end 40 gudstjenester om året. Hvis de fordelte sig jævnt, ville det give 50 gudstjenestedeltagere pr. gang. Det ville de fleste præster på landet synes var ganske godt.

2000 kirkegængere på et år i et sogn på 500 kan rent matematisk opnås på to forskellige måder. Det kan opnås ved, at alle 500 går i kirke 4 gange om året, eller det kan opnås ved, at 50 (10%) går i kirke 40 gange. Hvis jeg som præst kunne vælge frit, ville jeg nok foretrække den første model, fordi den er den, der har den bredeste opbakning i folket som helhed. Det bedste ville selvfølgelig være at kunne vælge dem begge to samtidigt.

De aktuelle kirkegængere i folkekirken kan opdeles i forskellige grupper. En noget for grov og forenklet opdeling regner med to grupper: a) synagokekristne og b) tempelkristne. Synagokekristne går i kirke regelmæssigt, hver uge eller hver måned, mens tempelkristne nøjes med kirkelige handlinger nogle få gange i livet, når familien eller de selv er involveret.

Det jeg er i færd med at overveje er, om målet måske skulle være at forsøge at opgradere de tempelkristne? – ikke til synagokekristne, men til en mellemting? Vi har jo allerede noget i den retning i aktuel praksis med kirkegangen juleaften, hvor der vel i gennemsnit er 20-30% i kirke.

Men selv om de synagokekristne er få, er det vigtigt ikke at tabe dem eller opgive dem. Så det er nok nødvendigt med en form for dobbeltstrategi. De tempelkristne skal opgraderes, og de synagokekristne skal styrkes og opmuntres og fastholdes. Og så er der desuden alle dem ind imellem, som vi heller ikke skal glemme.

Uanset leg med tal, er det sådan, at uden folk bliver der ingen gudstjeneste. Og ordsproget siger jo, at en fugl i hånden er bedre end 10 på taget. Så vi skal passe på med abstrakte beregninger uden tilknytning til virkeligheden. Det kunne være rart med mere empirisk viden om, hvad der faktisk virker.

Tredje tese: Frihed og frivillighed er et grundvilkår for folkets aktive medvirken ved gudstjenesten.

Igen er der tale om en tese, som måske kan forekomme så selvfølgelig, at det er spild af tid at tale om det. Der er næppe nogen, der vil drømme om foreslå sanktioner mod de folkekirkemedlemmer, som ikke går regelmæssigt i kirke, sådan som det var tilfældet i Danske Lov fra 1683.

Men at det med friheden og frivilligheden ikke er en selvfølgelighed, vil jeg illustrere med et citat fra tidligere departementschef Preben Espersen. Han skrev i 1990 en bog om »Folkekirkens styrelse«, og i det indledende afsnit om kirkerettens genstand skriver han:

Det er således den almindelige opfattelse i nutidig dansk retsvidenskab, at en fremstilling, der betegner sig selv som »ret« eller »retlig«, forudsættes at være en fremstilling af gældende ret forstået som normer, der i yderste konsekvens kan håndhæves ved fysisk magtanvendelse ... (s. 13)

Preben Espersen har formentlig ikke forestillet sig, at man i folkekirken kan håndhæve gudstjenestedeltagelsen ved normer, der i yderste konsekvens kan håndhæves ved fysisk magtanvendelse. Magten kan anvendes over for præster og andre ansatte, i yderste konsekvens ved at afskedige dem. Og ordene er sagt i en retsvidenskabelig sammenhæng, hvor Preben Espersen vil markere, hvilken tradition han tilhører. Men ikke desto mindre vil jeg mene, at formuleringen kan tages som et udslag af, at man i Kirkeministeriet ikke helt for alvor har taget til sig, at det er noget andet at lede kirken end at lede samfundet.

Ledelse i forhold til folket i folkekirken må bestå i at overtale og overbevise. Det er ikke en mulighed at true med sanktioner. Folket kan kun ledes indirekte og ved at appellere til deres medvirken.

Og i forhold til folkets deltagelse i gudstjenesten, er det et grundvilkår, at det kun kan ske i frihed og frivillighed. En øget inddragelse af frivillige kan måske være én af vejene. Jeg forventer ikke, at det kan gøres til en folkelig sag, men nok, at der er nogen i den en gruppe, som jeg har kaldt synagokekristne, der både kan og gerne vil involvere sig i aktiv medvirken.

Fjerde tese: Folkekirken skal være til stede overalt i Danmark, men ikke nødvendigvis på samme måde.

På reformationstiden og langt op i tiden var der på flere områder forskelle på regelsættet for gudstjenester i bykirker og landkirker. Aktuelt er der i teorien ikke nogen forskel på folkekirkens kirker. I teorien er der højmesse i dem alle sammen hver eneste søn- og helligdag. Men sådan er praksis slet ikke. Praksis har ændret sig, uden at regelsættet og normerne har fulgt med.

På nuværende tidspunkt ændrer man på normeringer, pastorater og arbejdstidsregler m.m. uden at forholde sig bevidst og eksplicit til de afledte konsekvenser for gudstjenestefrekvens m.m. Eller man lapper på manglerne ved at give dispensationer fra det overordnede regelsæt.

Måske skulle man overveje at ajourføre regelsættet, sådan at der bliver større fleksibilitet, større lokal beslutningskompetence og bedre overensstemmelse mellem teori og praksis?

Efter min vurdering kunne det give god mening at have mulighed for at klassificere kirker i forskellige kategorier efter konkret aftale mellem menighedsråd, præst(er) og biskop. Jeg tænker ikke på dispensationer, men på et nyt regelsæt, måske en ajourføring af lov om kirkers brug.

En løs skitse til en sådan klassificering kunne være:

- a) Katedralkirker, hvor der holdes et udvidet antal gudstjenester – også på hverdage. Sådanne kirker kunne der være nogle stykker af i hvert stift.
- b) Normale hovedkirker, hvor der fejres gudstjeneste på alle søn- og helligdage. Kirker af denne type burde der være i alle lokalområder og større byer.
- c) Almindelige landkirker, hvor der er højmesse på de fleste søn- og helligdage, men ikke på alle.
- d) Små landkirker, hvor der kun er højmesse 4-8 gange i kvartalet.
- e) Lejlighedskirker, der kun bruges til kirkelige handlinger og særlige gudstjenester.

Afslutning

På et af de indledende møder i arbejdsgruppen fik vi til opgave at give et kort svar på spørgsmålet om, hvorfor der skal være kirke på landet. Der var forskellige bud på et svar i arbejdsgruppen og mit enkle bud blev:

Der skal være kirke på landet, fordi der fortsat bor døbte mennesker på landet, som der har gjort det i 1000 år, og fordi landsbykirkerne repræsenterer en værdifuld kulturarv, der bør bevares – og den bevares bedst ved at blive brugt efter formålet.

Til det første punkt vil jeg godt komme med en afsluttende bemærkning. Den almindelige diskurs går ud på, at befolkningstallet på landet daler. Og det er også rigtigt, hvis man nøjes med en tidshorisont på 60-70 år. Men i et længere kirkehistorisk perspektiv er det forkert. Der bor ca. lige så mange mennesker på landet i dag, som der gjorde i middelalderen, da man byggede de gamle middelalderlige landsbykirker, og som der gjorde på reformationstiden. Siden da er Danmarks befolkningstal steget fra 1 million til 5 millioner. Og de 4 millioner har klumpet sig sammen i byerne. Kirken på landet er i dag et mindretal, når vi tæller folk. Men der er stadigvæk folk på landet – og de har mulighed for at svare, hvis de ellers vil.